

2-SANATIN BAŞLANGICI

İnsan toplulukları, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen küçük kabilelerden başlayıp köylere, köylerden site hayatına, sitelerden kent devletlerine, daha sonra da imparatorluklara ve çeşitli devlet yönetimlerine varan bir süreç izlemiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar yapılan araştırmalar, tasvirin yaklaşık olarak M.Ö. 60.000 yıllarına, yani paleolitik döneme kadar uzanan bir geçmişi olduğunu gösteriyor. Bugün Avrupa'da yaşayan insanların atası olan ve bilim insanlarınca Homo sapienler olarak adlandırılan insan tipi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Homo sapienler üstleri hayvan postlarıyla örtülmüş kulübelerde veya yere kazılmış ve yine üstleri hayvan postlarıyla örtülmüş çukurlarda yaşıyorlar ya da mağaraların giriş kısımlarından yararlanıyorlardı. Ağaç olmayan yerlerde hayvan kemiklerini yakıyor, avladıkları hayvanların etlerini stokluyorlardı. Uzun süre aynı yerde kalıyorlar ancak stokları bittiğinde başka yerlere göç ediyorlardı.

Tarım öncesi, avcı-toplayıcı kabile toplumların inanç sistemlerinin temeli animizmdi.

Animizm (*Canlılık*), (İng. *Animism*. Fr. *Animisme*. Alm. *Animismus*.) Latince “soluk/can”, “yaşam ilkesi” ya da “ruh” anlamına gelen “anima”dan türetilmiş bir terimdir. Evrendeki her şeyin, bütün nesnelere, doğadaki canlı cansız tüm varlıkların içinde bir ruh bulunduğunu, bu ruhun (*Can'ın*) nesnelere ve doğanın kendisini yönettiğini öne sürer. Maddeden bağımsız bir ruhsal varlığın bulunduğu ya da ruhun bedenden ya da cisimden ayrı bir varlık olduğuna inanılır.¹ Animizm deyişi, ilk kez İngiliz antropolog Edward Burnett Taylor'un (1837-1917) “*Primitive Cultur*” adlı yapıtında, Latince ruh anlamına gelen “anima” sözcüğünden türetilerek kullanılmıştır. İlk insanların çevrelerindeki hayvan, bitki, ağaç, taş, toprak gibi bütün doğa nesnelere ve belirtilerini ruhlular saydıkları inancını ifade eder. Tylor'a göre dinin başlangıcında animizm, yani ruhlulara inanç vardır.

Örneğin Avustralya'nın ilkel yerlileri düşmanlarını öldürdükten sonra sağ ellerini keserler ve böylece onların ruhlarının ok atmasını önlemiş olduklarına inanırlar.²

Animizm inancına göre ruh, bedenle ilişkili olmakla beraber, bedene bağlı değildir; çünkü dilediğinde çıkıp dolaşabilmektedir. İnsanın yaşamında ruh bedenden çıkıp gezip dolaştıktan sonra yeniden bedenine girer ve orada oturur. Ama insan ölüp de bedeni çürüyünce bu ruh ondan kaçır, bedeninden kurtulur ve insanlar arasında serbestçe gezip dolaşmaya başlar. İşte bu serbest ruh “tin”dir. Dilediği insanın bedenine girer ve ona iyilik ya da kötülük eder. İnsanlar, bu tinlerin kötülüklerinden kurtulup iyiliklerine kavuşmak için onlara adaklar verirler, kurbanlar keserler, onlardan dileklerde bulunurlar ve dualar ederler. İlk tanrılar ölmüş olan ataların ruhlardır, ilk kurban kesme ve dua etme yerleri mezarlıklardır. Bu ruhlular ya da tinler, canlı insanların bedenlerine girebildikleri gibi taş, toprağa, ağaca, bitkiye de girebilmektedirler; demek ki her şey canlıdır, bir başka deyişle ruhludur. Tüm doğanın ataların ruhlularıyla dolu olduğu düşüncesiyle, ataların ruhlularına tapınma, doğaya tapmaya dönüşmüştür.

Fransız toplumbilimcisi Durkheim'e göre “ruh”, insan bedenlerinde cisimleşip kişilik kazanan Mana'dan başka bir şey değildir.

Mana, doğaüstü güçtür. İlk olarak R. H. Codrington'un 1899 yılında saptadığı bu güç, Polinezya ve Melanezya dillerinde “Mana” deyişiyle ifade edilir. Codrington onu şöyle tanımlamıştı: “Bu, kişiliksiz ve madde dışı cinsten doğaüstü bir güçtür. Kendini bedensel ya da tinsel olarak, insanın sahip olduğu her çeşit üstünlükle açığa vurur. Belli bir nesneye özgü de değildir, her çeşit nesne üstüne getirilebilir. Melanezya dini, yararlanmak ya da yararlandırmak için mana edinmekten ibarettir.” Bu sihirli ve gizemsel güç, içine girdiği her nesneyi (*mâden, bitki, hayvan, insan*) üstün ve etkin kılar. Bu güç, yarar sağladığı gibi, zarar da verebilir. Durkheim'in “*Les Formes Élémentaires de la vie Religieuse*” adlı yapıtında anlattığına göre, ilkeller onu hiçbir zaman görmediklerini söylerler, demek ki görünmezdir ve hiçbir cisimlilik ve kişilik taşımamaktadır, her türlü özelliklerden bağımsızdır, her varlıkta belirebilir ama hiçbirine özgü değildir. İçine girdiği varlıklar göçüp gider ama o hep kendisiyle aynı kalır.

Dakota'lı bir yerli mana için, “Her zaman harekettedir ve dünyayı dolaşır, konduğu yerler kutsaldır, biz dualarımızı onun konduğu yerlere göndeririz” demiştir.

Durkheim, tüm bu bilgilere dayanarak, bütün dinlerin bu mana inancından doğmuş olduğunu ileri sürer. Mana, ilkellerin doğada sezdikleri yaratıcılığın gücüdür ve bu nedenle dinamizm inancının da temelidir. İlkellere göre tanrılar bile Mana ile güçlenirler; en çok tanrıların ve doğaüstü güçlerin Mana'yla yüklü olduğuna inanılır. Güneşe, aya, yıldızlara tapma bunların kendilerinde var olan bir güçten gelmez; tüm bunlar, kendilerine katılan mana gücünden ötürü kutsallaşmışlardır. Bu güç onlardan şeflere geçer, şefler de bunu toplum içindeki yerlerini göz önünde bulundurarak kabile üyelerine geçirirler. Mana çeşitli temrin³ ve işlemlerle de elde edilebilir.

Geçmiş toplumların yaşam biçimlerini ve inanç sistemlerini arkeolojik buluntulardan anlayabilmekteyiz. Mitolojik kurgular da, inançları ve birikmiş bilgileri gelecek kuşaklara aktarmaya yarayan kutsal anlatım biçimleridir, bu yüzden mitlerin çözümlenmesi de geçmiş hakkında bilgi edinmemize yarar. Mitoloji, günümüzde anlaşılmasa da masallar gibi görünse de, sembolik bir çok şifre ile doludur, çünkü eskiler mitleri, bazı bilgileri ve düşünceleri saklamak amacıyla yaratmışlardır. Birçok bilim insanı, mitlerin ve sembollerin dinsel ve sosyal içerikli izler oldukları konusunda hemfikirlerdir.

Geçmiş topluluklar hakkında bilgi edinmemizi sağlayan bir diğer şey, günümüze gelmeyi başaramamış sanat yapıtlarıdır.

Sanat tarihçisi E. H. Gombrich, her kuşağın sanatının, bir önceki kuşağın sanatına, sanatsal ölçülerine bir başkaldırı olduğunu söyler. Bu önemli bir tespittir, zira sanatın evriminin, insanlığın kültürel evrimiyle paralel olduğunu ifade eder. Ancak, tarihöncesi sanatta bu başkaldırımı göremeyiz. Aksine, en eski gelenekler, ritüeller ve semboller derin bir tutuculukla binlerce yıl hep aynı şekilde tekrar edilmiş, en ufak bir ayrıntı bile binlerce yıl yaşayabilmiştir. Örneğin M.Ö. 30.000 yıllarında yaşamış bir mağara ressamıyla, M.Ö. 14.000 yıllarında yaşamış diğer bir mağara ressamının yapıtları arasında herhangi bir sanatsal karşıtlık gözlenmemiştir. Resimlerin üst üste binmesine sık rastlanır. Alttakinin daha eski olduğu açıktır, ancak aradaki zaman farkının ne kadar olduğunu anlamak neredeyse olanaksızdır. Bu da son derece doğaldır, çünkü inanç biçimlerinde her hangi bir değişiklik olmadığı sürece çizdikleri resimlerin doğasında, kullanılan sembollerde, sanatsal üsluplarında ve işledikleri konularda her hangi bir değişiklik olamayacağı açıktır. Taş alet kullanımında da 2.5 milyon yılı aşan bir süre boyunca, neredeyse hiç değişiklik yoktu.

Bu durum değişik zamanlarda ve mekânlarda değişik insanlar tarafından aynen çizilmiş sembollerin ve resimlerin kişisel yorumlara değil, toplumca bilinen ve kabul gören belli değerlere dayandığını gösterir. Bu yapıtları kutsayan toplulukların kültürel kavramlarında ve inanç biçimlerinde bir değişiklik olmadığı sürece nesiller arasında ve bu nesillerin sanatsal anlayışlarında bir çelişki ya da kendilerinden öncekilerin sanat anlayışına bir tepki olmayacağı açıktır.⁴

Neandertal insanı, M.Ö. 200.000 yıllarında tarih sahnesine çıkan ilk insandı.

Neandertaller, kamp alanlarında yaşıyorlar ve aynı bölgede uzun yıllar kalıyorlardı. 150.000 yıl boyunca kullandıkları aletlerde ve teknolojilerinde bir değişiklik gözlenmemiştir. Cro-Magnon insanının ortaya çıkmasıyla, M.Ö. 28.000’li yıllardan itibaren nesilleri tükenmeye başladı.

Neandertallerin derilere gelişigüzel sarınmalarına karşılık Cro-Magnonlar kemiklerden yaptıkları iğnelerle deriden gysiler dikebiliyorlardı. Deriyi dikerek su taşıyabilecekleri tulumlar ve nehirleri geçmek için kayıklar yapıyorlardı. Sanat yapıtları Cro-Magnon insanıyla birlikte görülmeye başlandı. Hayvan kemiklerinden, ya da kemik tozu ile kil karışımından insan ve hayvan heykelleri yapıyor, bunları da fırınlarda pişirerek sertleştiriyorlardı.

Fransa ve İspanya’da duvarlarına hayvan resimleri yapılmış birçok mağaranın ortaya çıkarılmasıyla o dönemin sanatı ve inançları hakkında bilgi sahibi olunabildi. Örneğin İspanya’da Altamira mağarasında bulunan resimler, M.Ö. 15.000-10.000 dolaylarına aittir.

Resimlerin bulunduğu mağaralar genellikle gün ışığından uzak, ulaşılması güç, dar dehlizlerden geçilerek varılabilen mağaralardır. Buralarda yaşanmış olduğuna ilişkin herhangi bir kalıntıya ya da günlük yaşamda kullanılan bir eşyaya rastlanamamış olmasından bu mağaraların yaşam alanı olmadığı anlaşılmaktadır. Küçük kabileler halinde yaşayan bu insanların mağaralara resim yapma amaçlarının sanatsal olmadığını da artık biliyoruz. Paleontologların bulguları, mağaraların o çağlarda bir tür tapınak olduğunu, dinsel ayinlerin buralarda yapıldığını, resimlerin de kutsal bir anlam taşıdığını ortaya çıkarmıştır. Bu mağaraların çoğunda kutsal bölüme ulaşabilmek için dar ve çok uzun geçitleri kat etmek, bir dizi koridor ve labirenti geçmek gerekir. Örneğin Rouffignac Mağarası’nın kutsal alanı girişten 280 metre, Niaux Mağarası’nınki de 611 metre içeridedir.⁵

Bu mağaralardan biri olan Lascaux Mağarası, Güney Fransa’nın Dordogne sırtlarında, tarihöncesi dönemlerden kalma bir mağaradır. Paleolitik devrin ilk dönemine ait çok sayıda duvar resimleriyle süslüdür. Mağara birçok bölmeden oluşmaktadır. Bu bölmelerin bir kısmı yeraltındadır. Duvarlarda ve tavanlarda ya tek tek ya da toplu olarak öküz, at, geyik, dağkeçisi ve bizon resimleri bulunmaktadır. 3-5 metre boyundaki resimlerde kırmızı renk egemendir. Bu resimlerde hayvanların tüm özelliklerinin ustaca yansıtılmış olduğu görülür.

Fotoğraf: Lascaux Mağarası resimlerinden

Fotoğraf: Lascaux Mağarası resimlerinden

1994 yılında Fransa Ardèche'deki Chauvet mağarasında bulunan at, gergedan, dağ keçisi, mamut, aslan, ayı, bizon, panter, ren geyiği, yaban öküzü ve baykuş resimlerinin Lascaux mağarasındakilerden on beş bin yıl daha eskidir. Avustralya Kununurra'da yeni bulunan oyulmuş kayaların yetmiş beş bin yıl öncesine ait olduğu sanılmaktadır.

Resmin konusu başlangıçta hayvanlardı. Sümer, Asur, Mısır ve ilk dönem Yunan resminde hayvan tasvirleri olağanüstü derecede gerçekçidir. İnsan gövdesinin tasvir edilmesinde aynı gerçekçiliğe ulaşılabilmesi için binlerce yıl geçmesi gerekmiştir.

İhtiyaçlarını toplayıcılıkla ve avcılıkla karşılayan, taşlardan, tahtalardan ve kemiklerden ilkel aletler yapmayı henüz başarmış olan tarihöncesi kabile insanı, doğa güçleri karşısında çaresizdi. Sanat, bu dönemde tasvir aracılığıyla büyü yapma ve insanların doğa olaylarına sebep olan Doğa Tanrılarına isteklerini bildirme aracıydı. Güzellik, yaratmanın verdiği bir tat değildi, çok daha derin, çok daha önemli, toplu yaşayış düzeni için ölüm kalım değerinde bir sorundu.

Bu arada konunun daha kolay anlaşılır olması bakımından, büyü konusunda kısa bir bilgi vermenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Çünkü büyü, insanlığın tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Dinsel inançlarla birlikte toplumsal yaşam üzerinde ciddi etkileri olan bir olgudur; o kadar ki, din ile büyü arasındaki sınırları belirlemek neredeyse olanaksızdır.

Büyü, "İnsana ve doğaya ilişkin olayları, maddi dünyanın ötesinde gizemli dış güçler aracılığıyla etkileyip yönlendirdiğine inanılan törensel eylem" olarak tanımlanır. Temelinde "mana" inancı vardır. Büyünün temel prensibi tüm varlıkların, içlerindeki doğaüstü güçler vasıtasıyla hem birbirleriyle hem de bütünle etkileşim içinde oldukları

düşüncesidir. Bu etkileşim nedeniyle, nesnenin bir parçasına ya da onu sembolize eden bir benzerine yapılan bir etki, o nesnenin kendisini de etkiler. Bir zamanlar yan yana bulunmuş ya da bir bütünü parçalarını oluşturmuş olan bölümler, sonradan ayrılmış olsalar da birbirleriyle ilişkilidirler. Bu parçalardan biri üzerinde yapılacak olan bir uygulama, diğer parçaları ve bütünü etkileyecektir. Bu yöntem, “parça bütüne aittir” ilkesine dayanır. “Benzer benzeri meydana getirir” ilkesinden hareket eden bir diğer yöntemde ise, bir şeye etki etmek için onun benzeri kullanılır. Gerçekleşmesi istenen bir olay, taklit edilir. Birincisine temas büyüğü (*Kontajiyöz Maji*), ikincisine de taklit büyüğü (*Homeopatik Maji*) denir. Büyü yapılış amaçları bakımından ikiye ayrılır. İyi bir amaçla yapılacağı gibi, kötü bir amaçla da yapılabilir; iyi amaçla yapılanı “Ak Büyü”, kötü amaçla yapılanı “Kara Büyü” olarak bilinir. Örneğin bir kişiyi temsil eden kilden bir bebek üzerinde birtakım uygulamalar yapılarak o kişinin belli bir hastalığa yakalanmasına ya da ölmesine çalışılır.

Uygulamanın niteliği bakımından ise “Aktif Büyü” ve “Pasif Büyü” olarak iki sınıfa ayrılır. Doğa olaylarını etkileyerek iradesi altına almaya yönelik büyüler aktif büyülerdir. Aktif büyü, kuvvetli bir iradeyi, parapsikolojik güçlere sahip olmayı, etkili duaları ve bedduaları, büyüsel sözleri bilmeyi gerektirir. Buna karşılık, tehlikelerden ve olumsuz sonuçları olabilecek olaylardan kaçınmayı, korunmayı içeren büyüler vardır, bunlar da pasif büyüler kapsamına girer. Birtakım büyüğü güçlere sahip olduğuna inanılan uğursuz yerlerden, eşyalardan ya da insanlardan kaçınmak pasif büyüğün esasını oluşturur. Tehlikeleri ve kötü etkileri uzaklaştırıcı güçlere sahip olduğuna inanılan nazar boncukları, muskalar gibi birtakım objeler de pasif büyüde önemli rol oynarlar.

Büyü, M.Ö. Üç bin yıllarından itibaren Mısır’da ve Kalde’de altın çağını yaşamıştır. Mezopotamya, Sümer dininin de etkisiyle yoğun büyü uygulamalarına sahne olmuştur. Vedalar Hint felsefesinin temellerinin atıldığı kutsal metinlerdir, dört tanedirler: Rig Veda, Yajur Veda, Sama Veda ve Atharva Veda. Bunlardan Atharva Veda, büyücülüğün kurallarını içerir. Bu kuralların esası, evrende mevcut olan bazı güçlerin olumlu anlamda kullanılması amacını güdüyordu. Bu bilgilerin üstatlar tarafından öğretilmesinin gereği ısrarla vurgulanıyordu, çünkü konuya bilgisizce yaklaşılmamasının doğuracağı tehlikeler ve yanlış uygulamaların ters sonuçlar doğurup çevreye büyük zararlar vermesi söz konusuydu.

Hıristiyanlığın doğuşundan itibaren 3-4 asır boyunca büyü faaliyetleri yozlaştı, büyücülerin çoğu kara büyü ile uğraşır oldular. Kilise ile büyücüler arasındaki mücadele tüm Orta Çağ boyunca sürdü. Büyü uygulamaları İslâmîyet’te de yasaklandı. Zaten büyü de o zamanlarda ilk zamanki konumundan hayli uzaklaşmış, kişisel çıkarlara alet edilir olmuştur.

İlkeller⁶ için, bir kulübe ve bir imge arasında yararlılık açısından hiçbir fark yoktur. Kulübelerin onları yağmur, rüzgâr, güneş gibi doğal etkilerden koruduğu gibi imgeler de doğal güçler kadar gerçek olan öteki güçlere karşı korurlar. Yani resimler ve heykeller büyüsel amaçlarla kullanılırlar. İlkeller imgeleri bakılacak güzel şeyler olarak değil de kullanılacak ve güç dolu nesnelere olarak görürler. İmge ile gerçeklik arasındaki ayrım, ilkeller için çok belirsizdir. Yerliler, bir keresinde, sürülerinin resmini yapan Avrupalı bir ressamı, korkuyla şu soruyu sormuşlardır: “Bunları alıp götürürsen neyle yaşarız biz?”⁷

O çağın insanı için sanat, sanat eseriyle o eserin simgelediği canlı arasında bir özdeşlik kurulması esasına dayanıyordu. Örneğin her tarafına oklar saplanmış, ölmek üzere olan bir bizonun resmini yapmak, ertesi gün yapılacak olan avın başarılı geçmesi isteğini yansıtıyordu. Çiftleşen hayvan resmi yapmanın üretkenlik, sürü resmi yapmanın bolluk getireceğine inanılıyordu. Bir hayvanın resmini yaptıktan sonra elini boyayıp resmin üstüne basarak elini izini çıkarmak o hayvanı elde etmek için yapılan bir büyü ritüeli idi. İnsan elinin negatif ve pozitif baskıları mağaralarda en yaygın olarak rastlanılan semboldür; fakat Lascaux mağarasında hiç el izine rastlanmamıştır. Resimlerdeki hayvan figürlerinin asıllarına çok benzemeleri gerekiyordu. Bu resimlerin birçoğu, neredeyse Rönesans dönemi resimlerini aratmayacak kadar kusursuzdur. Çünkü benzerlik ne kadar büyük olursa resimlerin etkisinin de o ölçüde büyük olacağına inanılıyordu. Oklarla vurulmuş ayılar, aslanlar ve diğer vahşi hayvanlar, Montespan mağarasında bulunan, kilden yapılmış ve üzerlerinde yuvarlak derin delikler açılmış olan ayı ve aslan heykelcikleri av büyüğünün kanıtları olarak kabul edilmişlerdir.

İçinde iyilik ya da kötülük bulunan büyüsel güçlerin olduğu nesnelere fetiş denir. Fetişler aracılığıyla doğaüstü güçlerden yarar sağlamak ya da zarar vermek amacıyla uygulanan pratikler ve inanışlar fetişizm olarak tanımlanır. Genellikle fetişlerin içinde cin, ruh, melek gibi kişiselleştirilmiş doğaüstü varlıkların bulunduğu inanılır. Fetişler iyicil olabildikleri gibi kötü karakterlere de sahip olabilirler. Her iki durumda da onların doğaüstü güçlerinden yararlanmak için ya da başka doğaüstü etkilerden korunmak amacıyla kullanılabilirler.

“Fétichisme” (*Fetişizm*) sözcüğü, Portekiz dilindeki “feitico”dan devşirilmiştir, o da Latince “Facticius”dan gelir. Latince aslı “amuletum” olan “amulet”, kendisini üzerinde bulunduran kişiyi büyüsel yahut doğal dış etkilerden koruduğuna ve dinsel-büyüsel güçler ihtiva ettiğine inanılan çeşitli nesnelere dir.⁸

Auguste Comte (1798-1857), dinsel düşüncelerin evrimi hakkındaki görüşlerinde, fetişizmi dinsel inanışların ilk evresi olarak kabul etmiş ve ardından çoktanrıçılığın, takiben, tektanrıçılığın geldiğini öne sürmüştür. Avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdüren atalarımızın 35-45 bin yıl önce üzerlerinde taşıdıkları çeşitli objeler ile bugün ceketin, hırkanın içine iştirilen nazarlıkların, ziyaretlerden toplanan taşların, dal parçalarının, cüzdanlara sıkıştırılan ya da boyna asılan muskaların büyüsel yahut psiko-sosyal işlevleri neredeyse hiç değişmemiştir.⁹

Bazı mağaraların girişleri ana tanrıçanın rahmiyle özdeşleştirilmişti, bu mağaralarda doğurganlık törenleri yapılıyordu. Geniş kalçalı, iri göğüslü kadın heykelcikleri, doğurganlığı sağlayan büyü gereçleriydi ve hamile kalmak isteyen kadınlar bu heykelcikleri boyunlarına asıyorlardı. Bu, heykelciklerin uçlarına delik açılmış olmasından anlaşılmaktadır.

Buzul çağı çalışmalarını yapıldığı kazı alanlarından elde edilen çok sayıda çıplak kadın heykelciği mevcuttur. Bu heykelcikler, insanın geçirdiği el becerisi, tasarım, sanat ve inanç evrimi bakımından önemli ipuçları verirler. Dişileri temsil eden bu heykelciklerin ortak özelliği yüz hatlarının gösterilmemesidir. Dişilik organları, göğüs ve kalçaları abartılmış, kalsit ya da kireçtaşı gibi kaya parçalarından, mamut dişlerinden ya da keramikten üretilmiş bu heykelciklere “Venüs Heykeli” adı verilir.

Bunların en bilineni Willendorf Venüsü'dür. 1908'de Willendorf'da (Avusturya) demiryolu yapımı sırasında bulunmuştur, Viyana'da Doğa Tarihi Müzesi'nde sergilenmektedir. Kireçtaşından oyulmuş olan, 10,3 cm boyundaki bu heykelcik neredeyse hiç hasar görmemiştir ve üzerinde kırmızı boya kalıntıları vardır. 25.000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir.

Fotoğraf: Willendorf Venüsü

Tartışmalı da olsa, en eski sanat eserleri olarak günümüzden 470.000-350.000 yıl önceye tarihlendirilmiş Tan Tan Venüsü ve 280.000-250.000 yıl önceye tarihlendirilmiş Berekhat Ram Venüsü insanın hem inanç hem de sanat yolculuğunun ilk temsilcileri olmaları bakımından çok önemli buluntulardır. Bu en yaşlı heykelcikler, Ana Tanrıça inancının, Neanderthal öncesi Homo Erectus topluluklarına kadar gidebileceğini göstermektedirler. Bu konudaki araştırmalar ve tartışmalar devam etmektedir.¹⁰

Bunlardan Tan Tan Venüsü, şimdiki kadar bulunmuş en yaşlı heykelciktir. 1999'da Fas'ta bulunmuş olup, 6 cm boyundadır ve kuvarstan yapılmıştır. İnsan eliyle mi yapıldığı, yoksa rastlantısal bir figür mü olduğu tartışılmakla birlikte, üzerindeki kırmızı boya kalıntısı insan elinden çıktığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Berekhat Ram Venüsü, 1981 yılında İsrail'de Golan Tepeleri'nde bulunmuştur. 5 cm boyundaki bu heykelcik çakmak taşından yontulmuştur ve Kudüs Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Cro-Magnonlar ölümlerini de törenle gömüyorlardı. Ölüyü birtakım sembolik objelerle ve araç gereçlerle birlikte, doğu-batı yönünde ve cenin pozisyonunda yerleştiriyorlardı. Yanına yiyecek konduğu da oluyordu. Bazı ölümlerin kırmızı boya ile boyandıkları da saptanmıştır. Buradan ruhun ölümsüzlüğüne ve ölümün yeni bir hayata geçiş olduğuna inandıkları da anlaşılıyor. Eski toplumlarda kan, hayat verici olarak algılandığından, Neolitik dönem tanrıça sembolleri de sürekli kırmızı toprak boyayla boyanırlardı. Bütün yerli topluluklarda olduğu gibi, Afrika'daki Bantu kabilesinden olan Valengeler'de de erginlenme sırasında genç kız baştan ayağa kırmızıya boyanarak onun doğurgan olması sağlanırdı. Kişileri doğurgan kılma büyüsü onları kan rengiyle işaretlemektir. Bizde ve dünyanın değişik yörelerindeki evlenme törenlerinde gelinin alnına, ellerine kırmızı boya (*kına*) sürme geleneği bu çok eski uygulamanın günümüzdeki uzantısıdır.

Yamyamlık da büyü temelli bir uygulamaydı. Ölen birisinin yeteneklerine sahip olmak isteyenler onun beynini yerlerdi. Malinezya'da yeni doğan bebeğe bir akrabasının ismini verebilmek için o akrabasının beynini yemek gerekiyordu, aksi halde bebeğe isim verilemiyordu.

Avcı-toplayıcı toplumun inanç sisteminde totencilik de önemli bir yeri vardır. Topluluğun en çok avladığı hayvan ya da en çok topladığı bitki o topluluğun totemi oluyordu. O topluluğun bireyi kendisini o hayvan ya da bitki ile özdeşleştiriyordu. Örneğin totemi kanguru olan bir topluluğun üyesi, kendisini bir kanguru olarak görüyordu. Bu, taklit büyüünün topluluğa uygulanmasıydı. Totem seçilen bitkinin ya da hayvanın neslinin tükenmemesi için, o bitkinin

toplanması ya da o hayvanın avlanması bazı zamanlarda yasaklanabiliyordu. Ölen kişinin bitki ya da hayvan olarak yeniden doğacağına inanılıyordu, bu bitki ya da hayvan kabilenin totemi olan bitki ya da hayvan oluyordu. Totem hayvanının ya da bitkisinin heykeli, o hayvan ya da bitkinin içindeki doğüstü gücün, yani “Mana”nın simgesiydi.

“Totem”, bir insan topluluğunun, kendisinden türediğine inandığı ve bu inanç doğrultusunda belli beklenti ve yükümlülükler içerisinde olduğu varlığın simgesidir. Totem sözcüğü, Kuzey Amerika yerlilerinden Algonkinlerin bir boyu Ojibwaların dilinden gelir; akraba, aile işareti ve koruyucu ruh anlamlarını taşır. Ototeman, “O, benim akrabamdır” demektir. Daha çok hayvan ve bitkilerden totem yapılmakla birlikte yağmur, rüzgâr, fırtına, gökkuşağı gibi doğa olaylar veya dağ, nehir, göl gibi yeryüzü parçaları da totem olabilmektedir.

Durkheim, Totemizmi dinin başlangıcı sayıyordu. Avustralya yerlilerinin totemik inançlarına ilişkin verilerden hareketle, totemde karşılık bulan “kutsal”ın toplumun kendisi olduğunu öne sürdü. Durkheim’e göre bir totem, etrafında ayın yapan insanlar için, aslında kendi toplumsallıklarına güveni; birlik, beraberlik ve sürekliliklerine inancı ifade etmekteydi. Dolayısıyla tapınılan totem, aslında toplumun simgesel dışavurumundan başka bir şey değildir. Durkheim bunun Tanrı için de söz konusu olduğunu düşünür.

Sanatın dine ve büyüye dayandığı tarihcenesi çağlarda nesnelere imgesini yapan sanatçı, aynı zamanda kabilenin büyücüsü ve doktoruydu. Bireyciliğin ilk belirtileri büyücüde ortaya çıkmış olsa bile sanat bireysel değil, toplumsal bir üretilimdir. Yaşam koşullarının çetin oluşu, topluluk halinde yaşamayı şart koşuyordu; topluluktan ayrılmak ölmek demektir. Kabile toplumunda birbirine sıkı sıkıya bağlı bir ortak yaşam esastır. Toplu düzen yaşamın kendisiydi, özüydü. Toplayıcılıkla ve avcılıkla elde edilen ürünlerin, gereğinden fazlasını biriktirmeye yetmiyor oluşu, özel mülkiyete olanak tanııyordu. Yöneticilik ve liderlik, asla izin verilmeyen şeylerdi; kabileye ilişkin kararlar hep birlikte tartışarak alınıyordu. Büyü, hem insan ve doğa arasındaki birliğin hem bütün varlıklar arasındaki özdeşliğin hem de kabile içinde var olan özdeşliğin karşılığıydı. Sanat dil, dans, ritmik ezgi, büyü törenleri gibi tüm biçimleriyle herkesin katıldığı tam anlamıyla toplumsal bir eylemdi ve aynı zamanda toplumsal ilişkilerin gelişmesine yol açıyordu. Yalnız resim ve heykel değil, dans, müzik, tiyatro da toplu olarak yapılan büyü törenleriyle doğmuş ve günümüze kadar gelmiştir.

Tiyatro, yani oyun sanatı, taklit büyüünden doğmuştur; gece ateşin çevresinde otururken, av hayvanlarını çoğaltmak, ya da ertesi gün çıkacakları avın iyi gitmesini sağlamak için büyü yapmayı düşünen, kalkıp avlanacak hayvanları taklit eden ilk insanın bu davranışıyla başlamıştır. Taklit yoluyla yapılan büyüün ardından, dansla, müzikle, maskelerle yapılan büyü, yağmur yağdırma, ürünü çoğaltma törenleri gelir.

Kimi düşünörlere göre yeryüzündeki ilk sanat, bütün öbür sanatların anası dandır. Dansın gelişmelerinden şiir, müzik, sonra da bir öykü, bir olaylar dizisi ile birlikte tiyatro doğmuştur. Bu iki görüşten hangisinin doğru olduğu bilinmemektedir.

Dansın tiyatrodan önce olduğunu savunanlar, savlarını şu düşünöyeye dayandırır: İlkel insan yiyeceğini, sığınacağı yeri sağladı mı, arkasından dans gelir. Dans duyguların, heyecanların ilk ortaya vuruluş yolu, sanatların başlangıcıdır. Günümüzde bilgili, iyi bir eğitim, iyi bir öğrenim görmüş uygar kişiler bile, sırasında aşırı bir heyecanı, bir sevinci hareketlerle anlatmak gereğini duyarlar, elini, kolunu oynatır, sıçrar, oldukları yerde dönerler. Dili çok basit olan ilkel insanlar ise duygularını anlatabilmek için hareketlerden çokça yararlanmak zorundadırlar. Örneğin, Avustralya yerlileri arasında el, kol hareketleri yapmadan derdini anlatamayanlar vardır, o yüzden de karanlıkta kalınca konuşup anlayamazlar. Hareketleri bir ölçüye, bir ritme bağlamak isteği ise doğa olaylarının belli aralıklarla tekrar etmesiyle yani ritmik olmasıyla ilişkilidir. Denizin dalgaları gibi, kalbin atışı belli aralıklardır, güneş, ay belli aralarla doğup batar. Doğa ilkel insanı ritme doğru çeker. Hareketlerle konuşmak, hareketlerle derdini anlatmak dansla en yüksek noktaya ulaşır. Bu hareketlere tiyatro denemez, ama tiyatronun başlangıcı budur; yalnız tiyatronun değil, tiyatronun içinde yer alan öbür sanatların da kaynağıdır. Dans eden insanın çıkardığı, ellerin, ayakların, vücudun ritmine uymuş olan sesler, ölçülü sözü, şiiri doğurmuştur. Müziğin de danstaki ritimden, ayakların yere vuruluşundan, ellerin çırpılmasından, davul seslerinden doğduğu açıktır.

Aristoteles, Sanat konusundaki görüşlerini içeren “Poetika” adlı eserinde, sanatın bir taklit işi olduğunu, sanat türlerinin de taklit ettikleri şeyler bakımından birbirlerinden ayrıldıklarını yazar. Müzik, hareketin taklidinde dil ve görüntü ile beraber üçüncü anlatım aracıdır. Aristoteles’e göre tragedya sanatını zenginleştiren araçlar arasında dilden sonra en önemlisi müziktir.

Taklit insanın çocukluğunda başlayan, doğadan gelme bir özelliğidir, hayvanlara üstünlüklerinden biridir. Çoğu ruhbilimciler maymunların, köpeklerin, kedilerin, farelerin de birtakım hareketleri taklit etmeyi öğrenebildiklerini söylemekte, ama bunun içgüdüsel olduğunu kabul etmemektedirler. Öte yandan, çoğu ruhbilimci, insanın taklit yeteneğinden, ya da taklit eğiliminden söz ederler, ancak bir içgüdü niteliği gösterdiğine inanmazlar. On binlerce yıldır çocuk eğitiminde taklit eğiliminden yararlanılmaktadır. İnsan doğada gördüğü biçimlerin taklidini yapmaktan, başka insanların, hayvanların hareketlerini taklit etmekten de hoşlanır, sanatların temelinde bu hoşlanmanın yattığı söylenebilir. Tiyatronun taklitten doğup nasıl geliştiğini anlayabilmek için bu törenlerin kaynağına inmek gereklidir.

Taklit yoluyla büyüün, avcılıkla başladığı söylenebilir. Avlanmakta olan insan, avının üstüne ağaçların arasından fırlayıp atılacak durumda değilse, örneğin açık bir alanda avlanıyorsa, avlayacağı hayvanın biçimine girecek,

hareketlerini taklit edecek, ayrı bir yaratık olduğunu, düşman olduğunu sezdirmeden onun yanına yaklaşmaya çalışacaktır; Eskimoların ayıbalığı, Kızılderililerin buffalo avlarken yaptıkları gibi. Bağlı olduğu topluluğa döndüğünde avını kutlar, avcılığını över. Avladığı hayvanın derisini sırtına alıp hem av hem avcı olur, oynayarak anlatmaya başlar; bu tiyatronun başlangıcıdır.

Büyük insanoglunun ava çıkmadan önce dans etmesinde belirir. Avlanacak hayvanlar ve onların öldürülüşleri taklit edilirse, av da başarılı geçer. Bu büyü zamanla tiyatroya daha çok yaklaşır, kimi avlanacak hayvanın kılığına girer, kimi de avcılığı canlandırır, karşılıklı oynayarak av sahnesini canlandırırlar.

Güney Fransa mağaralarında görülen mızraklanmış hayvan resimleri de aynı şekilde büyüyle ilgilidir.

Günümüzde, yılbaşlarında çam ağacı süslenmesi gibi âdetler, nazar boncukları, muskalar, protesto gösterilerinde birisinin kuklasının yapılıp asılması, bir ülkenin bayrağının yakılması, hıdrellez günü taşların dizilerek dileklerin çizilmesi ya da kâğıda yazılıp gül dibine gömülmesi, bu büyü kültürünün uzantılarıdır. Bazı yörelerde hâlâ geçerli olan “gece tırnak kesilmez” inancı, tırnağın yere düşüp büyü yapmak isteyecek birisi tarafından bulunması korkusundandır.

İlkel komünal toplum insanının hayatında şiddet ve yıkıcılık yaygın olmadığı gibi insanların ve diğer tüm canlıların hayatına karşı saygı vardı. Örneğin bir yerli, ağaçtan bir eşya yapacağı zaman tahtayı canlı olarak algılar, onu keserken acı çektiğini düşünür ve ondan özür dilerdi. Aynı şekilde öldürülen bir hayvandan da özür dileniyordu. Avlanan hayvanın tamamı tüketilmiyor, bir bölümü teşekkür etmek amacıyla, onu yaratmış olan tanrıya sunuluyordu. Kesilen bir hayvanın kemikleri, yeni bir hayvanın meydana gelmesi için özenle toplanıp bir yere konurdu. Ağaca bile canlı olduğu için saygı duyulan bu toplumlarda en büyük ceza bir insanın canına kıyana verilirdi. Bu da klan dışına atılmaktı ki klan dışında yaşamak neredeyse olanaksızdı. Ama cezanın hapis, dayak türü şeyler olmaması da ilginçtir; insan bilerek şiddet uygulamamakta, suçluyu doğaya teslim etmekte, onu insansız bırakmaktaydı. Yani cezada bile hayata kasıt yoktu, topluluk dışına atılan suçlunun cezasını doğa veriyordu. Bazı bilim insanları, ilk ölüm cezasının, kendi çıkarları için büyü yapan kişiye verildiğini iddia ederler.

Sanat tarihinde her kuşağın en az bir noktada bir önceki kuşağın sanatsal ölçülerine başkaldırdığı görülür. Her sanat akımı kendinden önceki sanat akımına tepki olarak doğmuştur. Ancak, tarihöncesi sanatta bu durum söz konusu değildir. Bu nedenle, M.Ö. 30.000 yıllarında yaşamış olan bir mağara duvarı ressamıyla M.Ö. 14.000 yıllarında yaşamış olan bir diğerinin yapıtları arasında herhangi bir sanatsal karşıtlık görülmez. Bu durum değişik zamanlarda ve mekânlarda değişik insanlar tarafından aynen çizilmiş sembollerin ve resimlerin kişisel yorumlara değil, toplumca bilinen ve kabul gören belli değerlere dayandığını gösterir. Bu yapıtları kutsayan toplulukların kültürel kavramlarında ve inanç biçimlerinde bir değişiklik olmadığı sürece nesiller arasında ve bu nesillerin sanatsal anlayışlarında bir çelişki ya da kendilerinden öncekilerin sanat anlayışına bir tepki olmayacağı açıktır.¹¹

Tarım öncesi topluluklar anaerkildi. Kabilde cinsellik de doğal olarak yaşanıyordu. Her kadın, hoşlandığı her erkekle; her erkek de hoşlandığı her kadınla özgürce cinsel ilişkiye girebiliyordu. Ergenlik çağına gelen gençlerin, cinselliklerini özgürce yaşamalarına engel olunmuyor, hatta kolaylık gösteriliyordu. Bu özgürlük, yalnızca doğa yasalarına uymaya dayanıyordu; o yüzden sonraları dine ve törelere dayalı olarak konan sınırlandırmalar o dönemde söz konusu değildi. Çocukların yalnızca annesi bilindiği için soy kadına göre belirleniyor, çocuklar annenin klanına ait oluyordu. Yaşam koşullarının zorluğu sebebiyle üremenin ve neslin devamını sağlamak çok önemliydi; kadın da doğurganlığı sebebiyle çok saygın bir yere sahipti. Bu yüzden Ana Tanrıça figürü, doğurganlığın ve bereketin sembolüydü. İlk iş bölümü, avcılığın başlamasıyla birlikte, kadın ile erkek arasında ortaya çıktı. Kadın toplayıcılığı ve çocuk bakımını üstlendi, erkek ise avcılıkta uzmanlaştı; çocuklar da toplayıcılıkta kadınlara yardım ediyorlardı.¹²

¹Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara, 2008, s.278.

²Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.40.

³Temrin: Tekrarlatarak alıştırma. (TDK Sözlüğü)

⁴Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2014, s.37.

⁵Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2014, s.67.

⁶Bu toplulukların düşünme biçimleri bizimkinden çoğu zaman çok daha karışıktır. Biz bu topluluklara bizden daha basit oldukları için değil, tüm insanlığın geldiği ilk koşullara yakın oldukları için "ilkel" diyoruz. (E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 39)

⁷E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 40

⁸Dr. Ahmet Kerim Gültekin, *Fetişizm*, Bilim ve Ütopya Dergisi, sayı: 245

⁹Aynı yerde.

¹⁰Prof. Dr. Nurdan İnan, *Buzul Çağı Venüz Yontuları*, Bilim ve Ütopya Dergisi, sayı: 245

¹¹Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2014, s.37.

¹²Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Atilla Cemal Eşen, *Dinlerin Sınıfsal Kökeni ve Din Üzerinden Siyaset*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2021